

Koje komunikacijske funkcije i sredstva dominiraju u drugoj godini života?

Slovinc, Anja

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:328843>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-10**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

**Koje komunikacijske funkcije i sredstva dominiraju u drugoj godini
života?**

Anja Slovinc

Zagreb, rujan, 2020.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

**Koje komunikacijske funkcije i sredstva dominiraju u drugoj godini
života?**

Anja Slovinc

Mentor: izv. prof. dr. sc. Jasmina Ivšac Pavliša

Zagreb, rujan, 2020.

Zahvala

Zahvaljujem se svojoj mentorici izv. prof. dr. sc. Jasmini Ivšac Pavliši na pomoći i vođenju tijekom pisanja ovog diplomskog rada, prenesenom znanju kao i interesu za moje ideje i pomoći u realizaciji istih. Hvala Vam na uloženom vremenu i interesu kojim ste mi omogućili da tijekom studiranja realiziram puno više nego što sam mislila da mogu.

Zahvaljujem se i Moniki Rosandić, mag. logoped., na ustupljenim video zapisima kao i prenesenom praktičnom znanju kojeg ću nositi sa sobom u daljnjem radu. Hvala što ste uvijek našli vremena da odgovorite na moja pitanja i nedoumice.

Hvala i mojoj obitelji, dečku Miroslavu te prijateljima na svojoj podršci tijekom studiranja.

Pomogli ste mi više nego što možete zamisliti.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisao/napisala rad „**Koje komunikacijske funkcije i sredstva dominiraju u drugoj godini života?**“ i da sam njegov autor/autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Anja Slovenc

Mjesto i datum: Zagreb, 2.9.2020.

Koje komunikacijske funkcije i sredstva dominiraju u drugoj godini života?

Anja Slovinc

izv. prof. dr. sc. Jasmina Ivšac Pavliša

Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Odsjek za logopediju

Sažetak

Komunikacija se razvija od samog rođenja. Komunikacijski razvoj je danas u središtu pažnje različitih znanstvenika i kliničara. U logopedskim kompetencijama velika se pozornost pridaje predjezičnom i jezičnom razdoblju u okviru kojih se istražuju komunikacijske funkcije i sredstva. Istraživanja predjezičnog razdoblja, pogotovo onih usmjerenih samo na segment ovog razdoblja, kao i onih novijeg datuma, manjka. Stoga su ciljevi ovog diplomskog rada ispitati redoslijed učestalosti pojave komunikacijskih funkcija za koje djeca urednog razvoja komuniciraju u drugoj godini života te utvrditi redoslijed učestalosti korištenja pojedinih komunikacijskih sredstava kao i najčešću kombinaciju komunikacijskog sredstva i funkcije koja se javlja u ovom razdoblju. U istraživanju je sudjelovalo 15-ero djece kronološke dobi od 13 do 23 mjeseca. Istraživanje je provedeno metodom opservacije putem analize video zapisa interakcije roditelj-dijete tijekom slobodne igre u dva logopedska kabineta. Za označavanje komunikacijskih funkcija i sredstava korištena je Ljestvica za označavanje komunikacijskih funkcija i sredstava prevedena za potrebe ovog istraživanja. Rezultati istraživanja pokazuju da djeca urednog razvoja u drugoj godini života najviše komuniciraju kako bi komentirala i to kombinacijom geste pokazivanja i vokalizacije. Najveća učestalost funkcije komentiranja u skladu je s podacima o urednom komunikacijskom obrascu djece, odnosno prevlasti deklarativnih nad imperativnim funkcijama. Gesta pokazivanja, koja u kombinaciji s vokalizacijom čini dominantno komunikacijsko sredstvo, nadopunjuje istu te čini djetetovu poruku razumljivijom u periodu prije nego što dominantno komunikacijsko sredstvo postane jezik. Poznavanje urednog komunikacijskog razvoja iznimno je važno zbog pravovremenog uočavanja odstupanja te, ukoliko je potrebno, pružanja podrške.

Ključne riječi: razvoj komunikacije, predjezično razdoblje rane komunikacije, komunikacijska sredstva, komunikacijske funkcije

Which communicative functions and means dominate during the second year of life?

Anja Slovenc

Jasmina Ivšac Pavliša, research professor

University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences, Department of
Speech and Language Pathology

Summary

Communication develops from as early on as birth. Its development is in the focus area of both scientists and clinicians. Speech and language pathologists' competences include providing significant attention to prelinguistic and linguistic period of early communication. Within those periods, communication functions and means are studied. Currently, there are not enough published studies of pre-linguistic period, especially the ones of a more recent date or the ones focused only on a segment of this period. Therefore, the goals of this study are determining the frequency order of communication functions and means in typical developing children during their second year of life as well as determining the most frequent combination of communication function and mean used during this period. Fifteen typically developing children within an age range of 13 and 23 months participated in this study. The study was conducted via video-based observation method. Each video tape contained parent-child interaction during free play in two speech therapy rooms. Checklist of Communicative Functions and Means was used to mark the functions of children's communicative acts as well as the means they used to do so. The results of this study indicate that typically developing children dominantly communicate to comment on entities or events using pointing gesture combined with vocalization. The highest frequency of commenting function is consistent with typical communication development pattern which indicates predominance of declarative over imperative functions. Pointing gesture, most frequently combined with vocalization, complements it, increases its intelligibility before the child is able to communicate dominantly by (spoken) language. Knowing typical communication development is important to detect signs of developmental issues as early as possible and, if needed, to provide adequate support.

Keywords: *communication development, prelinguistic period of early communication, communicative functions, communicative means*

Sadržaj

1. Uvod	1
1.1. Komunikacijske funkcije.....	3
1.1.1. Razvoj i raspodjela komunikacijskih funkcija u predjezičnom razdoblju rane komunikacije	3
1.2. Komunikacijska sredstva.....	7
1.2.1. Razvoj i raspodjela komunikacijskih sredstava u predjezičnom razdoblju rane komunikacije	8
1.3. Interakcija roditelj-dijete u predjezičnom razdoblju rane komunikacije	12
1.4. Opažanje interakcije roditelj-dijete kao istraživačka metoda te metoda procjene ranog komunikacijskog razvoja	13
1.5. Prednosti i nedostaci pojedinih istraživanja ovog područja.....	15
2. Problem istraživanja	16
3. Metode istraživanja.....	17
3.1. Ispitanici	17
3.2. Istraživački materijal	17
3.3. Postupak	19
4. Rezultati istraživanja i rasprava.....	21
4.1. Ograničenja istraživanja.....	36
5. Zaključak	37
Popis tablica	42
Popis slika	42

1. Uvod

Ljudi su od samog rođenja prosocijalna bića te utječu jedni na druge na mentalnoj razini, odnosno razmjenjuju poruke - **komuniciraju** (Ljubešić i Capanec, 2012), čak i kada to ne žele (Ljubešić, 2001). Komunikacija omogućava stjecanje kao i dijeljenje znanja, što je neophodno za razvoj i preživljavanje čovječanstva (Njoku, 2006). Komunikacijska kompetencija predstavlja preduvjet za akademski i profesionalni uspjeh kao i socijalnu prilagodbu te uspostavljanje i održavanje interpersonalnih odnosa (Morreale, Osborn i Pearson, 2000). Važnost učinkovite komunikacije naglašava se u svim područjima ljudskog djelovanja. Iz ontogenetskog aspekta, ona predstavlja izrazito složeni fenomen. Komunikacija novorođenčeta uvelike se razlikuje od komunikacije odrasle osobe. No, prije uvođenja u ontogenetski aspekt, valja definirati elemente komunikacije jer upravo oni igraju važnu ulogu u razumijevanju razvoja iste. Elementi komunikacije su **pošiljatelj poruke, primatelj poruke, tema odnosno komunikacijska funkcija** (zašto, o čemu se komunicira) **te sredstvo kojim se komunicira** (Rowland i Schweigert, 2004). Kao što je navedeno, dijete se ne rađa s komunikacijskom kompetencijom odrasle osobe. Usvajanje vještina koje omogućavaju razmjenu poruka odvija se u periodu zvanom **rana komunikacija** koji traje od rođenja do djetetove šeste godine života a dijeli se u predjezično razdoblje te razdoblje rane jezične komunikacije prema komunikacijskim sredstvima koja dominiraju u pojedinom razdoblju. Predjezično razdoblje traje od rođenja djeteta do 2. godine života (Ivšac, 2003) te se nastavlja na razdoblje rane jezične komunikacije do 6. godine života (Ljubešić i Capanec, 2012). Osim podjele prema komunikacijskim sredstvima, ranu komunikaciju je moguće odijeliti na **predintencijsku te intencijsku komunikaciju**. Ova se podjela temelji na postojanju komunikacijske namjere, odnosno svjesnosti o utjecaju ponašanja (poruke) pošiljatelja poruke na primatelja iste. Ukoliko dijete ili osoba proizvodi određeno ponašanje bez svjesnosti o utjecaju istog na drugu osobu, nalazi se u periodu predintencijske komunikacije (Ljubešić i Capanec, 2012). Oko 6. mjeseca dijete započinje otkrivati kako njegova ponašanja imaju utjecaj na druge, no u to vrijeme djetetova ponašanja još uvijek ne predstavljaju poruke (Ivšac, 2003). Prijelaz s predintencijske na intencijsku komunikaciju odvija se u razdoblju od 9. do 12. mjeseca djetetovog života (Ljubešić i Capanec, 2012), a za isti je važna pojava združene pažnje, odnosno proširenja dijadičkih interakcija na trijadičke („*ti i ja o nečem trećem*“) čime dijete počinje učiti kako nelingvistički uspostaviti temu razgovora (Ljubešić, 2001; Ivšac, 2003). S 9 mjeseci djeca

dijele pažnju s roditeljima i provjeravaju njihovu pažnju i ponašanje, s 13 mjeseci (12-15) mogu **sljediti** pažnju druge osobe na specifičnu metu u prostoru, dok s 13-15 mjeseci mogu **usmjeravati** pažnju druge osobe (Carpenter, Nagell, Tomasello, Butterworth i Moore, 1998). Osim razvoja samih vještina združene pažnje, s dobi se povećava i broj epizoda združene pažnje (Carpenter i sur., 1998). Važno je naglasiti da se ove vještine ne razvijaju u izolaciji od ostalih. Razvoj dijeljenja pažnje slijedi razvoj komunikacijskih gesti nakon čega se razvija slijeđenja pažnje, slijeđeno imitativnim učenjem poslije čega dolazi do usvajanja referencijalnog jezika (Carpenter i sur., 1998). McTear i Conti-Ramsden (1994; prema Ljubešić, 2001) navode da komunikacija uključuje intenciju da se poruka prenese, spoznaju da ta intencija mora biti prepoznata od strane primatelja te spoznaju da se uvjerenja, stavovi, ciljevi primatelja mogu razlikovati od pošiljateljevih, što govori o važnosti intencionalnosti i sociokognitivnih vještina za uredan komunikacijski razvoj. Dakle, osim što osoba sama prenosi poruke, mora biti u mogućnosti interpretirati poruke svog sugovornika, odnosno namjeru svog sugovornika. Sociokognitivna vještina koja se odnosi na sposobnost razumijevanja tuđih namjera naziva se teorija uma (Van Overwalle, 2009). Istraživanja su pokazala da je teorija uma, čija je prekretnica u razvoju oko četvrte godine života (Šakić, Kotrla Topić i Ljubešić, 2012), povezana sa združenom pažnjom. Charman, Baron-Cohen, Swettenham, Baird, Cox i Drew (2000) navode da združivanje pažnje ima socijalan cilj – dijeljenje mentalnog stanja percepcije s drugom osobom te predstavlja preduvjet za razvoj teorije uma. Autori predlažu dva mehanizma razvoja teorije uma. Prvi mehanizam uključuje „prerastanje“ združene pažnje u teoriju uma, dok drugi sugerira usvajanje teorije uma kroz iskustva, odnosno kroz združivanje pažnje s drugom osobom na različite događaje u okolini. Šakić, Kotrla Topić i Ljubešić (2012) navode da oko 18. mjeseca djeca već počinju pokazivati razumijevanje želje druge osobe, odnosno da različite osobe u istoj situaciji ne moraju željeti istu stvar te oko druge godine počinju razumijevati kako se druge osobe osjećaju te kako postupiti, odnosno javlja se empatija. Također, istoimene autorice navode kako je teoriju uma moguće procijeniti već u dojenačkoj dobi, a procjena omogućuje zaključivanje o razini razvijenosti teorije uma kao i o kvaliteti razumijevanja mentalnih stanja drugih osoba od strane djeteta. To je razumijevanje od izrazite važnosti jer se povezuje s uspješnijom komunikacijom s drugim osobama te može poboljšati dječje interakcije i odnose djeteta s drugim osobama. Brojna istraživanja napravljena su s ciljem utvrđivanja moždanih područja povezanih s teorijom uma. Tako je metaanaliza Van Overwalle (2009) pokazala da interpretacija ciljeva, namjera i želja drugih osoba, bila ona točna ili pogrešna, snažno aktivira temporo-parijetalni spoj. Povezivanjem razvojnih linija

područja sociokognitivnih vještina, komunikacijsko-jezično-govornog razvoja, naglašava se njihova međupovezanost i isprepletenost u urednom razvoju djeteta.

1.1. Komunikacijske funkcije

Nakon što dijete počne intencijski komunicirati, s vremenom to čini za sve veći broj svrha, odnosno komunikacijskih funkcija. Osnovna je podjela komunikacijskih funkcija na **imperativne i deklarativne** (Halliday, 1975). Imperativne funkcije odnose se na korištenje komunikacijskog partnera kao „instrumenta“ za dolazak do „fizičkog“ cilja, dok se deklarativne funkcije odnose na podjelu iskustva, užitka s komunikacijskim partnerom, bez da se od njega nešto traži. Camaioni (1996) navodi jednostavan način razlikovanja imperativnih od deklarativnih funkcija; kod imperativnih funkcija druga je osoba sredstvo, dok kod deklarativnih ona predstavlja cilj. Istraživanja govore o istovremenoj pojavi obiju funkcija. (Ljubešić i Cepanec, 2012). Uredan komunikacijski obrazac podrazumijeva premoć deklarativnih nad imperativnim funkcijama. Nakon što se u djeteta javi svjesnost o tome da može utjecati na okolinu, odnosno nakon što postane svjesno za što sve može komunicirati, usvaja sredstva, odnosno ono čime to može ostvariti. (Ljubešić i Cepanec, 2012).

1.1.1. Razvoj i raspodjela komunikacijskih funkcija u predjezičnom razdoblju rane komunikacije

Osim osnovne podjele na imperativne i deklarativne, postoje različite, više ili manje detaljne podjele komunikacijskih funkcija. U ovom će radu usmjerenost biti na komunikacijske funkcije koje se javljaju u predjezičnom razdoblju rane komunikacije. Barrett (1981) navodi Hallidayevu (1973, 1975) podjelu na instrumentalne, regulatorne, interakcijske te personalne kao prve četiri komunikacijske funkcije te heurističku, imaginativnu i informativnu koje se javljaju tek s početkom upotrebe jezika. Ova podjela, osim vrsta funkcija, opisuje i njihovu razvojnu liniju. Osim toga, Barrett (1981) navodi još dvije podjele, onu od strane Dore (1973, 1974) te Dale (1980), no ni jedna od tih podjela ne uključuje redoslijed javljanja pojedinih komunikacijskih funkcija. Prema Dore (1973,1974; prema Barrett, 1981), komunikacijske funkcije koje se javljaju u predjezičnom razdoblju rane komunikacije su imenovanje,

ponavljanje, odgovaranje, traženje aktivnosti, traženje odgovora, dozivanje, pozdravljanje, protestiranje te vježbanje (jezika). Podjela prema Dale (1980; prema Barrett, 1981) još je opsežnija pa tako obuhvaća imenovanje predmeta, imenovanje obilježja, komentiranje predmeta, događaja ili obilježja, označavanje vremena (eng. *marking tense*), traženje prisutnog predmeta ili aktivnosti, traženje odsutnog predmeta, traženje informacije, izražavanje nepostojanja ili odsutnosti predmeta, odbijanje predmeta ili aktivnosti, odbijanje prijedloga (eng. *denial of proposition*), potvrđivanje prijedloga, traženje pažnje te pozdravljanje. No, istraživanje razvoja komunikacijskih funkcija nije jednostavno te neki istraživači kritiziraju podjele drugih jer one **ovise o tome kako sam istraživač interpretira funkciju pojedinog komunikacijskog ponašanja**. Tako Barrett (1981) navodi da u različitim kontekstima isto ponašanje može imati različitu komunikacijsku funkciju te da problem može biti i u odlučivanju razlikuje li dijete uopće upotrebe istog ponašanja za različite komunikacijske funkcije.

Jedna od poznatijih podjela komunikacijskih funkcija koje se javljaju od predjezične faze pa sve do faze višechlanih iskaza je Brunerova (1981) koju su razradili Wetherby, Cain, Yonclas, i Walker (1988) te je ih je Wetherby (1995a) uključila u Ljestvicu za bilježenje komunikacijskih sredstava (eng. *Checklist of Communicative Functions and Means*) zajedno s pobrojanim komunikacijskim sredstvima kojima ih dijete može ostvariti. Autori su komunikacijske funkcije podijelili u tri osnovne skupine: **regulacija ponašanja** (ponašanja kojima dijete nešto traži ili odbija), **socijalna interakcija** (ponašanja s ciljem dobivanja pažnje druge osobe) i **združena pažnja** (ponašanja kojima se usmjerava pažnja druge osobe kako bi se dijelile informacije o nečemu) (Wetherby, 1995b).

Regulacija ponašanja obuhvaća:

- traženje predmeta (ponašanja kojima se zahtjeva željeni opipljiv predmet),
- traženje aktivnosti (ponašanja kojima se od druge osobe traži da izvede određenu aktivnost) te
- protestiranje (ponašanja kojima se odbija neželjeni predmeta ili traži prekid aktivnosti).

Socijalna interakcija uključuje:

- traženje socijalne rutine (ponašanja kojima se od drugoga traži da nastavi igru nalik socijalnoj interakciji),

- pravljenje važnim (eng. *showing off*; ponašanja kojima se privlači pažnja drugoga na sebe),
- pozdravljanje (ponašanja kojima se naznačuje primjećivanje prisutnosti drugog, signalizacija početka ili završetka interakcije),
- dozivanje (eng. *calling*; ponašanja kojima se privlači pažnja nakon kojeg najčešće slijedi početak komunikacijskog čina),
- uvažavanje (eng. *acknowledgment*; primjećivanje prethodne izjave ili aktivnosti druge osobe; usmjeravanje pažnje na drugu osobu) te
- traženje dozvole (ponašanja kojima se traži pristanak druge osobe da prije nego što se izvede određena aktivnost).

Konačno, združena pažnja obuhvaća funkcije:

- komentiranja (usmjeravanja pažnje druge osobe na određeni entitet ili događaj),
- traženja informacija (informacija, objašnjenja ili razjašnjenja o određenom predmetu ili događaju; uključuje pitanja ili iskaze s rastućom intonacijom) te
- razjašnjavanja (eng. *clarification*; razjašnjavanje djetetovog prethodnog iskaza koje može, ali i ne mora biti zatraženo od strane komunikacijskog partnera).

Malo je istraživanja, pogotovo onih novijeg datuma, koja se bave razvojnom linijom komunikacijskih funkcija. Wetherby i sur. (1988) navode da tijekom faze jednočlanih iskaza djeca komuniciraju za velik broj komunikacijskih funkcija, najčešće za komentiranje, imenovanje predmeta te traženje predmeta i aktivnosti, a s prijelazom na dvočlane iskaze dolazi do daljnjeg proširenja broja komunikacijskih funkcija za koje djeca komuniciraju. Također, navode rezultate istraživanja Carpenter, Mastergeorge i Coggins (1983) koji su promatrali komunikaciju djece tijekom slobodne igre s majkom. Rezultati tog istraživanja pokazali su kako do 13 mjeseci sva djeca koja su sudjelovala u istraživanju komuniciraju za traženje aktivnosti, predmeta, protestiranje, komentiranje predmeta i komentiranje aktivnosti. Wetherby i sur. (1988) proveli su istraživanje na 15 jednojezične djece urednog razvoja. Djeca su bila snimana tri puta u periodu od 12 mjeseci putem snimanja 30-minutne interakcije djeteta i kliničara od kojih su 15 minuta činile nestrukturirane, a 15 minuta strukturirane aktivnosti (elicitiranje određenih komunikacijskih funkcija). Za označavanje komunikacijskih funkcija istraživači su razradili i koristili Brunerovu (1981) podjelu. Kronološka dob djece tijekom prvog uzimanja uzorka komunikacijskog ponašanja iznosila je od 11-14 mjeseci, odnosno 23-27 mjeseci tijekom posljednjeg snimanja. Rezultati istraživanja potvrdili su da se broj

komunikacijskih funkcija za koje djeca komuniciraju statistički značajno povećavaju s kronološkom dobi. Djeca koja su sudjelovala u ovom istraživanju su tijekom sve tri točke uzimanja uzorka u svojoj drugoj godini života najviše komunicirala kako bi **komentirala** te tražila aktivnost. Također, s dobi se povećao i broj komunikacijskih ponašanja po minuti. Većina funkcija za koje su djeca komunicirala u sve tri vremenske točke spadale su u kategoriju **regulacije ponašanja te združene pažnje**. Traženje predmeta te protestiranje javili su se s progresijom na višestruke iskaze (posljednja mjerna točka bila je oko druge godine života).

Barrett (1981) je proveo istraživanje analizirajući video snimke interakcija dvije djevojčice te odrasle osobe u njihovim obiteljima kako bi dobio uvid u razvoj komunikacijskih funkcija u drugoj godini života, ne samo onih koje se ostvaruju govornim jezikom. Kad je snimanje započelo, djevojčice su bile u dobi od 1;4 odnosno 1;5 godina. U tom periodu, već su mogle komunicirati kako bi zatražile predmet kojeg je držala druga osoba, dale predmet, primile predmet, zatražile aktivnost, pozdravljale, imenovala te komentirale predmet ili aktivnost. Komunikacijske funkcije koje su se prvi puta javile u periodu od prvog do posljednjeg snimanja su upotreba jezika kao predmeta igre (eng. *using language as an object of play*), opisivanje imaginarnih scena u simboličkoj igri (eng. *describing an imaginary scene in symbolic play*), traženje informacija, dozivanje druge osobe te davanje informacija drugoj osobi/**komentiranje** znanja dijeljenog između djeteta i druge osobe. Neke funkcije bile su već prisutne u prvom testiranju kod jedne, ali su se javile tek kasnije kod druge djevojčice (traženje predmeta koji nije u posjedovanju druge osobe, privlačenje pažnje na predmet koji dijete opisuje, imenovanje predmeta (eng. *labeling object to self*). Autor to opisuje razlikom stilovima upotrebe jezika djevojčica; ekspresivnom i referencijskom. No, iako je ovo istraživanje longitudinalno, rezultati se moraju interpretirati s oprezom zbog toga što su promatrane samo dvije djevojčice. Proučavanjem ranih komunikacijskih funkcija u dobi od 18-47 mjeseci koristeći Ljestvicu za procjenu uporabe jezika (eng. *Language Use Inventory*) bavila se Božić (2019) čiji su rezultati istraživanja pokazali da već nakon 18. mjeseca djeca počinju **komentirati**, davati smislene odgovore te postavljati jednostavna pitanja vezana uz predmete iz njegove okoline, odnosno sve su više usmjereni funkciji združivanja pažnje s drugima, što je u skladu s rezultatima inozemnih istraživanja.

Konačno, razvoj komunikacijskih funkcija kao dio pragmatičkog razvoja opisale su Dewart i Summers (1995), autorice *Pragmatičkog profila svakodnevnih komunikacijskih vještina u djece*. Prema ovoj podjeli, od rođenja do 9. mjeseca djeca, iako bez namjere da prenesu poruke, iste prenose usmjerenjem pogleda, smiješkom, plačem i vokalizacijama. Od 9.-18. mjeseca

djeca počinju komunicirati kako bi tražila pažnju, predmete, aktivnosti, informacije, odbijala ili protestirala, pozdravljala te imenovala. Od 18. mjeseca pa sve do 3. godine počinju koristiti višeclane iskaze za komentiranje, izražavanje osjećaja te neovisnosti te počinju imaginativno koristiti jezik. Autorice opisuju i daljnji razvoj komunikacijskih funkcija do 7+ godina.

Sva istraživanja potvrđuju da se raspon komunikacijskih funkcija povećava i usložnjava s porastom dobi te se generalno poklapaju i dobi u kojima se pojedine funkcije javljaju, iako se metode istraživanja pojedinih autora razlikuju.

1.2. Komunikacijska sredstva

Komunikacijska sredstva odnose se na „alate“, odnosno ponašanja koja se koriste za prenošenje poruke (Ljubešić i Cepanec, 2012, Ljubešić, 2001). Kao što je ranije navedeno, do druge godine djeca se nalaze u razdoblju predjezične komunikacije (često se naziva i pre-simbolička, no valja napomenuti da osim govornim jezikom kao sustavom apstraktnih simbola, djeca mogu komunicirati i drugim simbolima kao što su grafički simboli), što znači da kao dominantna komunikacijska sredstva koriste neverbalna komunikacijska sredstva (usmjerenost pogleda, vokalizacija, geste, facijalna ekspresija, pokreti tijela), od kojih dominira **gesta pokazivanja ili deiktička gesta** (Ljubešić i Cepanec, 2012; Rowland i Schweigert, 2004). Ljubešić (2001) navodi dvije važne razvojne progresije komunikacijskih sredstava: od prirodnih prema konvencionalnim te od nesimboličkih (u prirodnoj vezi s referentom) prema simboličkim (u arbitrarnoj vezi s referentom). Predjezično razdoblje moguće je podijeliti u faze: perlokutinarnu u kojoj dijete proizvodi ponašanja bez komunikacijskog signala (npr. koordinacije pogleda između druge osobe te predmeta interesa; do 9. mjeseca života) koju slijedi ilokutinarna faza u kojoj je ponašanje popraćeno komunikacijskim signalom, no ne jezičnim (Bates i sur., 1979; prema Singh, Iacono i Gray, 2014). Početak intencijske komunikacije putem referencijskog govora događa označava početak lokutinarnu fazu s otprilike 13 mjeseci (Wetherby i sur., 1988). Međutim, ponovo valja naglasiti da je još uvijek dominantno komunikacijsko sredstvo predjezično. S prelaskom u razdoblje rane jezične komunikacije oko druge godine života, dominantno komunikacijsko sredstvo postaje jezik (Ljubešić, 2001) koji se najčešće ostvaruje svojom akustičkom realizacijom, govorom.

Slika 1. Razvoj komunikacijskih funkcija i sredstava (Ljubešić i Cepanec, 2012).

1.2.1. Razvoj i raspodjela komunikacijskih sredstava u predjezičnom razdoblju rane komunikacije

Osim navedene podjele na predjezična i jezična komunikacijska sredstva, različiti autori nude više ili manje detaljne podjele komunikacijskih sredstava. Tako Wetherby i sur. (1988) navode podjelu na sredstava na:

- gestovna (upotreba samo tijela ili dijela tijela, isključujući strukture oralne šupljine),
- vokalna sredstva (iskazi koji uključuju vokalizacije te produkcije koje je nemoguće transkribirati),
- verbalna sredstva (konvencionalne/referencijske riječi s barem 50-postotnom fonološkom točnošću),
- gestovno-vokalna (simultana upotreba tijela te vokalizacija) te
- gestovno-verbalna sredstva (simultana upotreba tijela i verbalnih sredstava).

Wetherby (1995b) u Ljestvici za označavanje komunikacijskih funkcija još ih detaljnije dijeli, no unutar prethodno navedene dvije osnovne skupine.

Tako predjezična sredstva obuhvaćaju:

- fizičku manipulaciju (dodirivanje, pokušavanje rukovanja predmetom),

- davanje predmeta (davanje predmeta drugoj osobi s određenom svrhom poput traženja pomoći ili izražavanja interesa za isti),
- gestu pokazivanja (pokazivanje na predmet s određenom svrhom),
- pokazivanje predmeta (pokazivanje drugoj osobi bez da im se taj predmet daje),
- izmjenu pogleda (kratki pogled u smjeru predmeta koji nije trenutačan interes djeteta),
- približavanje (eng. *proximity*; fizičko približavanje predmetu interesa ili udaljavanje od istog kako bi se izrazio protest),
- kimanje/trešnju glavom (kimanje glavom kao izražavanje interesa, trešnja lijevo-desno kao izražavanje protesta),
- facijalnu ekspresiju,
- samoozljeđivanje (udaranje, griženje itd. sebe),
- agresiju (udaranje, griženje, grebanje drugih),
- izljev bijesa (eng. *tantrum*; vrištanje, bacanje na pod),
- plač (za izražavanje potreba),
- vokalizaciju (produkcije nalik govoru) te
- druga sredstva (vokalizacije u obliku aproksimacija riječi, npr. *bobo* umjesto bočica).

Jezična sredstva obuhvaćaju:

- *neposredni echo* (ponavljanje riječi koju je dijete upravo čulo),
- *odgođeni echo* (ponavljanje riječi koju je dijete čulo ranije),
- kreativni iskazi od jedne riječi (iskazi od jedne riječi koja nije ponovljena za drugom osobom) te
- kreativni višočlani iskazi (iskazi od dvije ili više riječi koja nije ponovljena za drugom osobom).

Razvoj komunikacijskih sredstava, kao i funkcija, omogućava povećanje udaljenosti pošiljatelja i primatelja poruke. Inicijalno, komunikacija uključuje mnogo tjelesnog kontakta (npr. povlačenje druge osobe te druga ponašanja koja uključuju tjelesni kontakt s komunikacijskim partnerom ili predmetom koji predstavlja temu), no razvojem gesti te jezika i govora, omogućuje se pomak od ovdje i sada te djeca mogu komunicirati o mnogo većem broju tema (Rowland i Schweigert, 2004).

Prva ekspresija djeteta koju se interpretira kao usmjerenu određenom uzroku (ponašanju druge osobe) je **socijalni smiješak** koji se javlja sa otprilike 2 mjeseca te je povezan i s boljom

kontrolom usmjerenosti pogleda. Bolju **usmjerenost pogleda** prema licu roditelja oni interpretiraju kao spremnost za socijalnu interakciju, a unutar socijalne interakcije dolazi do pojave socijalnog smješka (Adamson, 1995; Messinger, 2008; Stern, 1974; Trevarthen, 1979; prema Wörmann, Holodyski, Kärtner, i Keller, 2012).

Razvoj nekih komunikacijskih sredstava opisan je detaljnije, dok o nekima postoji malo informacija. Primjerice, razvoj od prvih **vokalizacija** do pojave prvih **riječi** te daljnje proširivanje iskaza često su popraćena u literaturi koja se bavi ranim jezičnim razvojem. Hoff (2001) razvoj komunikacijskih sredstava do pojave prve riječi oko prve godine života spominje kao razvoj *predjezičnih govornih glasova*. Od rođenja pa sve do 6.-8. tjedna života, djeca proizvode refleksivan plač te vegetativne zvukove, a nakon toga počinju gukati. U periodu gukanja započinju producirati različite zvukove nalik vokalima. Period između 16. i 30. tjedna života naziva se periodom vokalne igre (Stark, 1986; prema Hoff, 2001), odnosno fazom ekspanzije (Oller, 1980; prema Hoff, 2001) te u navedenom periodu djeca počinju proizvoditi različite glasove nalik konsonantima i vokalima koje počinju kombinirati. Od 6.-9. mjeseca javlja se reduplicirano brbljanje u kojem se javljaju pravi slogovi. Do tog perioda, djeca proizvode sve glasove koji se javljaju u svijetu, a u tom periodu počinju dominirati glasovi materinjeg jezika. Nakon 9. mjeseca počinje se javljati nereduplicirano brbljanje te u produkcijama djeteta postaje naglašena prozodija materinjeg jezika, dok se oko 12. mjeseca javlja prva riječ, a jednočlani iskazi djeteta najčešće su izjave, zahtjevi ili pitanja (Crystal, 1987; prema Hržica i Ordulj, 2013). Oko osamnaest mjeseci djeca počinju kombinirati dvije riječi u jedan iskaz, iako podaci iz Hrvatskog korpusa dječjeg jezika govore da se dvočlani iskazi mogu pojaviti već s 15 mjeseci (Hržica i Ordulj, 2013).

Iako je najviše podataka upravo o komunikacijskim sredstvima koje prethode razvoju govora te samom jezično-govornom razvoju, to ne znači kako su to najbitnija i najučestalija komunikacijska sredstva, pogotovo u predjezičnom periodu rane komunikacije. Ljubešić i Capanec (2012) navode kako je u toj fazi dominantno komunikacijsko sredstvo **gesta pokazivanja**, stoga je potrebno obratiti pažnju i na razvoj gesti zbog njihove važnosti kao komunikacijskog sredstva. Kao i jezik, geste daju informacije o djetetovom kognitivnom statusu (Capone i McGregor, 2004) te predstavljaju osnovu za usvajanje jezika (Camaioni, 1996). Razvoj gesti opisali su Capone i McGregor (2004). Rane geste imaju ulogu traženja i zadržavanja pažnje roditelja i komunikaciju s njima, što je bitno i za usvajanje jezika. Povezanost združene pažnje i gesti vidljiva je u tome što je vrijeme provedeno u dijeljenju pažnje u dobi od 9, 11, 12 i 15 mjeseci u pozitivnoj korelaciji s proizvodnjom gesti između 10.

i 13. mjeseca te razumijevanjem riječi između 9. i 15. mjeseca (Carpenter i sur., 1998). Prve geste koje se javljaju nazivaju se geste pravljenja važnim (eng. *showing off gestures*), a javljaju se u drugoj polovici prve godine života. Proizvode se tako da djeca ponavljaju ponašanja kojima su prethodno zadobila pažnju roditelja. Geste pokazivanja predmeta (eng. *showing objects*) javljaju se s 10-11 mjeseci (Carpenter i sur., 1998). Nakon njih se s otprilike 10 mjeseci javljaju predjezične geste ili performativi, odnosno **deiktičke geste** (pokazivanje, davanje). Carpenter i sur. (1998) navode kako se gesta pokazivanja, za imperativne i deklarativne funkcije, ipak javlja nešto kasnije, s 12-13 mjeseci. Iako je veoma efektivna i univerzalno razumljiva, ono što ona ne omogućava je prijelaz s ovdje i sada, no predstavlja temelj za daljnji razvoj istog (Rowland i Schweigert, 2004). Između 9 i 13 mjeseci javlja se ritualizirani zahtjev (eng. *ritualized request*), gesta pomoću koje djeca uspostavljaju funkciju traženja, a čine to najčešće putem otvaranja i zatvaranja šake. Nadalje, s 12 mjeseci javlja se gesta prepoznavanja (eng. *recognitory gesture*) odnosno shema igre (eng. *play scheme*) koje pokazuju kapacitet djeteta za simboličku reprezentaciju, što je od izuzetne važnosti za jezični razvoj. **Reprezentacijska gesta** (eng. *representational gesture*) javlja se netom prije nego što dijete nakupi 25 riječi u svom produktivnom rječniku, no za razliku od *shema igre*, one nisu instrumentalne, odnosno ne služe za manipulaciju referentom, već ga reprezentiraju (npr. mahanje ruke rukama reprezentira let ptice). Broj različitih gesti koje djeca upotrebljavaju također se povećava s dobi (Carpenter i sur., 1998).

Capone i McGregor (2004) naglašavaju važnost gesti kao prediktora kasnijeg jezičnog razvoja. Tijekom druge i treće godine života, gesta pokazivanja često prati jezično-govornu poruku, nadopunjujući je (Capirci i sur., 1996, Iverson i sur., 1994, Nicoladis i sur., 1999; prema Capone i McGregor, 2004) te se značajan porast korištenja iste javlja između 16. i 20. mjeseca života. Gesta pokazivanja najčešća je gesta koja prati izgovorene riječi. Iako djeca s vremenom prelaze s dominantnog korištenja predjezičnih na dominantno korištenje jezičnih sredstava, to ne znači da korištenje gesti nestaje. Prijelazom s jednočlanih na dvočlane iskaze između 18 i 22 mjeseca, javljaju se kombinacije gesti i govornog jezika (jednočlani iskaz popraćen gestom) (Capone i McGregor, 2004).

Svi navedeni podaci govore o istovremenom razvoju većeg broja komunikacijskih sredstava te njihovoj međusobnoj povezanosti i isprepletenosti, čak i međuovisnosti istih tijekom razdoblja rane komunikacije, pogotovo u periodu u kojem djeca prelaze s gesti na jezik kao dominantno komunikacijsko sredstvo.

1.3. Interakcija roditelj-dijete u predjezičnom razdoblju rane komunikacije

Rana komunikacija od izuzetne je važnosti za prepoznavanje i zadovoljavanje djetetovih tjelesnih potreba, ali i za rano učenje (Olson, Bates, Bayles, 1984; prema Ljubešić, 2001), operacionalizaciju obiteljskih funkcija te uspostavljanje i održavanje povezanosti djeteta i roditelja (Runcan, Corneliu, Ielics i Popa, 2012) te je temelj za naredni kognitivni, socio-emocionalni i jezični razvoj djeteta (Ivšac, 2003). U periodu predintencijske komunikacije roditelji reagiraju na djetetovo ponašanje kao da je isto proizvedeno za određenu komunikacijsku funkciju te su njihove interakcije, uglavnom licem u lice (Ivšac, 2003) obilježene zajedničkom podjelom uživanja te spontanim mijenjanjem glasa, gesta, mimike, tempa i ritma govora roditelja tijekom obraćanja djetetu prilagođenim interesima i potrebama djeteta (*maminski govor ili govor usmjeren djetetu*, eng. *motherese, parentese, child-directed speech*) (Ljubešić, 2001). Osim toga, jezik kojim se roditelji obraćaju djetetu bogat je ponavljanjima, parafraziranjima te je pojednostavljen (Ivšac, 2003), prilagođen djetetu te mu olakšava usvajanje istog. Rane interakcije licem u lice vremenski su usklađene te unutar istih dijete usvaja osnovne obrasce konverzacije („ti“ pa „ja“) (Ivšac, 2003). Tijekom obraćanja djetetu, neovisno o tome nalazi li se u razdoblju predintencijske ili intencijske komunikacije, roditelji popraćuju vlastite verbalne poruke neverbalnim komunikacijskim sredstvima što olakšava razumijevanje istih (npr. kada mu govori da je sve u redu poprativši to kimanjem glave, dijete će lakše razumjeti poruku i vjerovati da je stvarno sve u redu nego kad je verbalna poruka popraćena tužnim ili ljutitim izrazom lica) (Runcan i sur., 2012).

Camaioni (1996) navodi posebnosti interakcije licem u lice između novorođenčeta i roditelja: odvija se sporije, dijete i roditelj su **sinkronizirani** te su im ponašanja koordinirana što im omogućava zajedničku uključenost u dijadama, što se s pojavom združene pažnje proširuje na trijade. Osim toga, važnost roditeljske uključenosti za razvoj jezika kao komunikacijskog sredstva koje u drugoj godini djetetova života postaje dominantno naglašava istraživanje Carpenter i sur. (1998). Rezultati njihova istraživanja pokazuju da postoji najsnažnija korelacija između združenog djelovanja i jezičnog razumijevanja u odnosu na ostale vještine. Što se tiče jezične produkcije, istraživanje je pokazalo da roditeljevo slijeđenje djetetove pažnje u dobi od 9 mjeseci značajno povezano sa djetetovom jezičnom produkcijom u dobi od 13-15 mjeseci.

Roditelji su upravo oni su koji s djetetom provode najviše vremena i najbolje ga poznaju. Međutim, iako se u istraživanjima dječjeg razvoja, pa tako i domene komunikacijskog razvoja, najčešće naglašava važnost roditelja, valja spomenuti i ostale članove obitelji i njihovu ulogu. Obiteljske se strukture razlikuju. Neka djeca dolaze iz nuklearnih, ili jezgrovnih obitelji, koje čine majka, otac i djeca, dok neka dolaze iz proširenih obitelji, odnosno obitelji u kojima u zajedničkom kućanstvu, uz roditelje i djecu, žive i drugi članovi obitelji, primjerice bake i djedovi, s kojima djeca provode mnogo vremena u bliskom kontaktu te koji, u određenom slučaju, čak preuzimaju dominantnu ulogu u skrbi o djetetu (Gono, 2020).

Svaka obitelj ima vlastite rutine, a istraživanja su pokazala da one olakšavaju usvajanje jezika, odnosno motivirajuće su za dijete, sužavaju referencijski kontekst, isti se referenti ponavljano imenuju (Ratner i Bruner, 1978; prema Ivšac, 2003). Prvi jezični oblici često javljaju u kontekstu dijelova rutina (Goldfield, 1983; prema Ivšac, 2003). Prema Ivšac (2003), tijekom ranih interakcija djeca počinju **imitirati** radnje odraslih s predmetima te je to najmlađi oblik učenja, važan za shvaćanje drugih kao intencijskih bića, osobito važno i u učenju gesti koje su izrazito važno komunikacijsko sredstvo u predjezičnom razdoblju rane komunikacije.

1.4. Opažanje interakcije roditelj-dijete kao istraživačka metoda te metoda procjene ranog komunikacijskog razvoja

Pri planiranju i provedbi istraživanja koja se bave aspektima ranog razvoja, pa tako i razdoblja rane komunikacije u djece urednog razvoja, kao i djece s različitim vrstama teškoća u razvoju, istraživači često kao istraživačku metodu koriste opservaciju ponašanja u prirodnoj okolini, odnosno promatranje interakcije roditelj-dijete u prirodnim uvjetima, njihovom domu, što često zahtjeva dodatne prilagodbe od strane istraživača, npr. dodatna oprema, prilagodba vremena u kojem će se opažanje odvijati roditeljima itd. (Furr i Funder, 2007) ili se njihova interakcija može promatrati u drugoj okolini, npr. logopedskom kabinetu, zbog okolnosti koje mogu otežati ili onemogućiti snimanje u kućnom okruženju. Furr i Funder (2007) navode da tijekom same opservacije, kako bi kodirao ponašanje, istraživač može koristiti već izrađene sustave kodiranja, adaptirati iste potrebama vlastitog istraživanja ili osmisliti vlastiti. Također, na istraživaču je i odluka hoće li promatrati ponašanje istog djeteta u više navrata tijekom određenog vremenskog perioda ili samo u jednoj vremenskoj točki. Opažati ponašanje moguće je direktno, promatrajući interakciju roditelj-dijete uživo, no moguće je to činiti i putem analize

video snimaka interakcija. Haidet, Tate, Divirgilio-Thomas, Kolanowski i Happ, M.B. (2009) navode da ova metoda omogućava višestruko pregledavanje i analiziranje video snimaka, što je velika prednost osobito kada se radi o kompleksnijim ponašanjima te se ovom metodom ne narušava interakcija na koju bi prisutnost istraživača mogla utjecati. Međutim, kut pod kojim je postavljena kamera, pozadinska buka te općenito kvaliteta opreme može učiniti analizu video snimaka izrazito zahtjevnom. Isto ponašanje može promatrati više istraživača te se pouzdanost dobivenih rezultata utvrditi stupnjem slaganja između procjena ponašanja različitih ispitivača (eng. *inter-rater reliability*; McLeod, 2013a, Furr i Funder, 2007), iako ju je moguće utvrditi i na druge načine, dok se valjanost najčešće utvrđuje ispitivanjem korelacije dobivenih rezultata te rezultata drugih instrumenata koji mjere isto ponašanje (konkurentna valjanost) ili provjerom jesu li dobiveni u rezultati u skladu s postojećim teorijskim konstruktima (konstruktivna valjanost) (McLeod, 2013b).

Opažanje interakcija roditelj-dijete korisno je jer roditelj najbolje poznaje dijete te najviše vremena s djetetom provodi unutar obiteljskih rutina unutar kojih je dijete najopuštenije i čija je važnost opetovano naglašavana za dječji razvoj (Bohaček, Ivšac Pavliša i Ljubešić, 2018). Osim samih roditelja (najčešće se u literaturi spominje majka zbog toga što ona najčešće ima ulogu primarnog skrbnika), sve se više prepoznaje i naglašavaju važnosti i drugih interakcija osim roditelj-dijete, primjerice brat/sestra-dijete (Singh, Iacono i Gray, 2014). Zbog spomenute i naglašene važnosti rane komunikacije za brojna područja, važno je identificirati kompetencije i strategije koje dijete, ali i njegov komunikacijski partner posjeduje i koristi u različitim periodima perioda rane komunikacije, a koje omogućuju djetetu da s vremenom postane učinkoviti konverzijski partner (MacDonald i Carroll, 1992). Opažanjem interakcija roditelj-dijete moguće je dobiti uzorak koji reprezentira djetetovu svakodnevnu komunikaciju i upravo je ova metoda često korištena u istraživanjima komunikacijskog razvoja. Npr., istraživanje Singh, Iacono i Gray (2014) bavilo se analizom video snimaka interakcije dijete-majka (sva su djeca u ovom istraživanju imala Downov sindrom ili cerebralnu paralizu) trajanja otprilike petnaest minuta za koje su majke prethodno potvrdile da su reprezentativne za njihovu svakodnevnu interakciju kako bi dobili podatke o razvojnoj razini komunikacije navedenih skupina. Barrett (1981) je također analizirao video snimke dviju djevojčica u vlastitom domu u periodu od osam mjeseci (djevojčice su roditelji snimali svaka dva tjedna u tom vremenskom periodu) te su roditelji bili savjetovani da se s djetetom ponašaju prirodno, ponovo, upravo kako bi dobio uzorak koji **reprezentira djetetovu svakodnevnu komunikaciju što je i najveća prednost ove metode.**

1.5. Prednosti i nedostaci pojedinih istraživanja ovog područja

Dok se neki autori u istraživanje komunikacijskih funkcija i sredstava koja se javljaju u predjezičnom razdoblju rane komunikacije odlučuju za opservaciju ponašanja u prirodnim uvjetima kao metodu uz određeni sustav za kodiranje ciljanih ponašanja, drugi posežu za ljestvicama i upitnicima koje ispunjavaju roditelji. Opservacija zahtjeva više vremena te poznavanja obilježja rane komunikacije (teorijski, ali i praktično; Furr i Funder, 2007) kako bi se mogla ispravno kodirati i klasificirati djetetova ponašanja, no pogotovo direktnu opservaciju može biti veoma zahtjevno provesti uzevši u obzir da prisutnost istraživača može narušiti prirodnost u ponašanju (Turnock i Gibson, 2000) te ne postoji mnogo sustava za kodiranje promatranih ponašanja (Furr i Funder, 2007). No, ova metoda omogućava produblјivanje razumijevanja ljudskog ponašanja (Furr i Funder, 2007) te podlogu za nastanak daljnjih kvantitativnih istraživanja. Ljestvice te upitnici omogućavaju prikupljanje podataka o većem broju djece s manjim utroškom vremena te financijskih sredstava (Furr i Funder, 2007), no uključuju oslanjanje na prosudbu roditelja ili drugih osoba koje iste ispunjavaju. Uzevši u obzir sve navedeno, obje metode imaju i svoje prednosti, a i nedostatke te ovisno o samom cilju istraživanja istraživač odabire prikladniju metodu poznavajući ograničenja svake.

Prethodno su navedena istraživanja predjezičnog razdoblja rane komunikacije koristila ili opažanje manjeg broja ispitanika, najčešće kao longitudinalni nacrt ili ispunјavanje ljestvica od strane roditelja čime je dobiven veći uzorak. Jedino dostupno istraživanje koje uključuje opservaciju i nešto veći broj ispitanika je ono od Wetherby i sur. (1988) koje je obuhvatilo 15-ero djece, međutim, ono uključuje i strukturirane aktivnosti u kojima su se nastojala elicirati pojedina komunikacijska ponašanja koja se možda u prirodnim uvjetima ne bi pojavila, ali je i longitudinalno što znači da su autori analizirali trostruko više video snimaka od broja ispitanika. U spomenutim istraživanjima ispitanici nisu bili djeca različite starosti u mjesecima unutar druge godine života. Također, navedena istraživanja nisu bila provedena isključivo putem opservacije ponašanja, odnosno promatranja video snimaka interakcije roditelj-dijete te su sva bila pretežito usmjerena ili komunikacijskim funkcijama ili sredstvima. Naime, posljednjih godina se logopedski fokus intenzivnije usmjerava na ranu komunikaciju, na prepoznavanje i poticanje komunikacijskih sredstava (nešto manje funkcija) posebno u praksi, odnosno u kliničkim uvjetima. S druge strane, istraživanja rane komunikacije u kontekstu urednoga razvoja su u nas malobrojna. Upravo su navedeni razlozi u pozadini nastanka ovog diplomskog rada.

2. Problem istraživanja

Važnost i složenost rane komunikacije prepoznata je od strane istraživača i stručnjaka koji se istom bave. Unatoč tome što je današnjim stručnjacima dostupno mnogo više informacija o razvoju komunikacije, istraživanja predjezičnog razdoblja rane komunikacije, a pogotovo onih novijeg datuma, manjka. Malo je i istraživanja koja proučavaju samo segment predjezičnog razdoblja, a još manje onih koja uz to i povezuju razvoj komunikacijskih funkcija i sredstava. Upravo zbog navedenih razloga, ciljevi ovog diplomskog rada su ispitati redoslijed učestalosti komunikacijskih funkcija za koje djeca urednog razvoja komuniciraju u drugoj godini života kao i redoslijed učestalosti korištenja pojedinih komunikacijskih sredstava. U konačnici, cilj je i povezati ova dva segmenta i utvrditi najčešću kombinaciju komunikacijskog sredstva i funkcije u ovom razdoblju. Svrha ovih spoznaja je daljnje proširivanje spoznaja o predjezičnom razdoblju rane komunikacije.

Sukladno tome, postavljaju se sljedeća pitanja:

Koji je redoslijed učestalosti komunikacijskih funkcija za koje djeca urednog razvoja komuniciraju (iniciraju komunikaciju) u drugoj godini života? Za koje komunikacijske funkcije najčešće komuniciraju, a za koje najrjeđe?

Koji je redoslijed učestalosti komunikacijskih sredstava kojima djeca urednog razvoja komuniciraju (iniciraju komunikaciju) u drugoj godini života? Koja se sredstva upotrebljavaju najčešće, a koja najrjeđe?

Za koju komunikacijsku funkciju i kojim sredstvom djeca urednog razvoja tijekom druge godine života najčešće komuniciraju (iniciraju komunikaciju), odnosno, koja je kombinacija sredstva i funkcije najčešća u ovom periodu?

3. Metode istraživanja

3.1. Ispitanici

U istraživanju je sudjelovalo 15 djece kronološke dobi od 13-23 mjeseci s područja Republike Hrvatske i to 7 djece muškog te 8 djece ženskog spola. Prema podacima iz Komunikacijskih razvojnih ljestvica (KORALJE), sva su djeca urednog jezično-govornog razvoja. Što se tiče socioekonomskog statusa, sva djeca dolaze iz obitelji u kojima su majke više ili visoke stručne spreme, kao i očevi, uz izuzetak jednog oca čija je stručna sprema srednja te za dvoje djece nema podatka o stručnoj spreml roditelja. Četvero djece prvo je po redosljedu rođenja, devetero djece je drugo, dok za dvoje djece nema podataka o redosljedu rođenja. Kod nijednog djeteta nije evidentirano postojanje teškoća u razvoju. Samo je jedno dijete do trenutka uzimanja uzorka bilo izloženo stranom jeziku.

3.2. Istraživački materijal

Ovo istraživanje provedeno je putem analize video snimaka interakcije roditelj-dijete prikupljenih za potrebe drugog istraživanja uz magistre logopedije. Snimanje je provedeno u dva logopedska kabineta koji za djecu predstavljaju neutralni prostor. Na početku svake video snimke autorica istih upoznala se s roditeljima i dala im jednak set igračaka te uputu da s djetetom nastoje igrati se svakom od igračaka. Igračke koje je sadržavao set su slikovnica, igračka psa s gumbom pritiskom na koji on počinje skakati, set za puhanje balona od sapunice, lopta te plastične loptice različitih boja i veličina koje je moguće rastaviti na polovice. Prosječno trajanje analiziranih video snimaka jest ≈ 21 minuta. Tijekom analize promatrane su komunikacijske funkcije za koje su djeca komunicirala te sredstva kojima su to činila. Komunikacijske funkcije i sredstva za svako dijete kodirala su se pomoću Ljestvice za označavanje komunikacijskih funkcija i sredstava (Wetherby, 1995a) prevedenu za potrebe istraživanja (Slike 2 i 3).

CHECKLIST OF COMMUNICATIVE FUNCTIONS AND MEANS

Wetherby, 1995

Child's Name:	Date of Sample: (mm/dd/year)
Context:	

Communicative Functions	COMMUNICATIVE MEANS																			
	Pre-verbal											Verbal								
	Physical Manipulation	Giving	Pointing	Showing	Gaze Shift	Proximity	Head Nod/Head Shake	Facial Expression	Self-injury	Aggression	Tantrum	Crying/Whining	Vocalizing	Other	Immediate Echo	Delayed Echo	Creative One-word	Creative Multi-word	Other:	Other:
Behavioural Regulation																				
Request Object																				
Request Action																				
Protest																				
Social Interaction																				
Request Social Routine																				
Request Comfort																				
Greeting																				
Calling																				
Request Permission																				
Showing off																				
Joint Attention																				
Comment																				
Request Information																				
Provide Information																				
Other Functions																				

Slika 2. Ljestvica za označavanje komunikacijskih funkcija i sredstava (Wetherby, 1995a).

LJESTVICA ZA OZNAČAVANJE KOMUNIKACIJSKIH FUNKCIJA I SREDSTAVA (Wetherby, 1995)

Ime djeteta:		Kronološka dob:															
Kontekst:																	
Komunikacijske funkcije	Predjezična sredstva										Jezična sredstva						
	Fizička manipulacija	Davanje predmeta	Gesta pokazivanja	Pokazivanje predmeta	Izmišljena pogleda	Približavanje (udalžavanje)	Kimanje/vešnja glavom	Facijalna ekspresija	Samoozljeđivanje	Agresija	Izjev bijesa	Vokalizacija	Aproksimacija riječi	Nepoređni eho	Odgođeni eho	Kreativni jednočlani iskaz	Kreativni višočlani iskaz
Regulacija ponašanja																	
Traženje predmeta																	
Traženje aktivnosti																	
Protestiranje																	
Socijalna interakcija																	
Traženje socijalne rutine																	
Traženje dozvole*																	
Pozdravljanje																	
Dozivanje																	
Uvažavanje																	
Pravljenje važnim																	
Združena pažnja																	
Komentiranje																	
Traženje informacija																	
Razjašnjavanje																	

Slika 3. Prevedena Ljestvica za označavanje komunikacijskih funkcija i sredstava

Prvi razlog odabira upravo ove ljestvice je to što je upravo namijenjena kodiranju komunikacijskih funkcija koje se javljaju od predjezične faze pa sve do faze višečlanih iskaza, što odgovara potrebama ovog istraživanja. Drugi razlog odabira je detaljan opis kako pojedino ponašanje mora izgledati kako bi se moglo kodirati kao određena komunikacijska funkcija, odnosno sredstvo što uvelike olakšava samo kodiranje. Treći razlog je što ljestvica nudi dodavanje komunikacijskih funkcija i sredstava (*Other Functions, Other Means*), što omogućuje lako upisivanje komunikacijskih sredstava koja se ne spominju te mogućnost dodavanja kombinacija sredstava, npr. kombinacija riječi i geste pokazivanja jer gesta pokazivanja često nadopunjuje jezično-govornu poruku (Capirci i sur., 1996, Iverson i sur., 1994, Nicoladis i sur., 1999; prema Capone i McGregor, 2004), pogotovo u periodu između prve i druge godine života kad dominantno komunikacijsko sredstvo prelazi s geste na jezične proizvodnje, a upravo je to razdoblje života promatrano u ovom istraživanju.

3.3. Postupak

Svaki od video zapisa analiziran je na način da se u prevedenu verziju Ljestvice za bilježenje komunikacijskih funkcija i sredstava zabilježio svaki put kada bi dijete iniciralo komunikaciju, odnosno označila bi se kućica koja odgovara kombinaciji funkcije i sredstva kojim je to učinilo prema opisu autorice ljestvice (Slika 4). Tablica je modificirana na nekoliko načina. Što se tiče modifikacije označavanja komunikacijskih funkcija, pošto Wetherby i sur. (1998) u samoj ljestvici (u dijelu „Struktura diskursa“) navode komunikacijske funkcije koje se odnose i na iniciranje i na odgovaranje na komunikaciju, a u fokusu ovog rada je upravo iniciranje koje je prema definiciji „usmjeravanje motoričkog i/ili vokalnog čina prema drugoj osobi očekujući odgovor“ (Wetherby i sur., 1988), odnosno ono isključuje poticaj u obliku pitanja, naloga, izjave na koju dijete reagira itd., funkcije **uvvažavanje** („primjećivanje prethodne izjave ili aktivnosti druge osobe“) i **razjašnjavanje** („razjašnjavanje djetetovog prethodnog iskaza koje može, ali i ne mora biti zatraženo od strane komunikacijskog partnera“; ista se funkcija nikad nije pojavila bez zahtjeva za razjašnjavanjem ili pitanja od strane roditelja), nisu se kodirale. Nadalje, funkcija **traženje socijalne rutine** („ponašanja kojima se od drugoga traži da nastavi igru nalik socijalnoj interakciji“) javila se samo tijekom aktivnosti puhanja mjehurića u kojoj je roditelj puhao mjehuriće koje je zatim dijete lovilo i pucalo, a nakon što više nije bilo mjehurića tražilo još. Jedino je ta aktivnost za koju je dijete tražilo nastavak bila u obliku ti-

pa-ja, ostala traženja nastavka aktivnosti (uključujući i traženje nastavka puhanja mjehurića gdje je dijete bilo pasivno) kodirala su se kao traženje aktivnosti („ponašanja kojima se od druge osobe traži da izvede određenu aktivnost“). U slučaju kada je utvrđivanje same funkcije bilo otežano zbog, npr. nerazumljivosti djetetove vokalizacije, a dijete je iniciralo komunikaciju, reakcija roditelja služila je kao odrednica. Wetherby i sur. (1998) navode kako postoji razlika između namjere (eng. *intention*) i funkcije (eng. *function*). Naime, namjera se odnosi na ono što je pošiljalatelj poruke istom želio postići, dok funkcija označava efekt na primatelja poruke. Iako su se iste poklapale u slučaju kad je namjera bila jasna, u slučaju nejasnosti efekt na roditelja poslužio je u svrhu određivanja komunikacijske funkcije zbog toga što je on prema definiciji „zadržavanje teme odgovarajući na prethodnu izjavu, odgovarajući na pitanje ili imitirajući komunikacijski čin djeteta“ (Wetherby i sur., 1998), stoga se pretpostavljalo da je roditelj razumio djetetovu namjeru. Modifikacije u načinu označavanja komunikacijskih sredstava provedene su na način da se svaka **kombinacija komunikacijskih sredstava** koju je dijete koristilo za određenu funkciju zabilježila kao novo komunikacijsko sredstvo u ljestvici. Iako su Wetherby i sur. (1998) u svom istraživanju sredstva podijelili na u gestovna, vokalna, verbalna, gestovno-vokalna te gestovno-verbalna, kako bi na taj način diferencirali upotrebu pojedinačnog sredstva i kombinacije različitih, u verziji ljestvice korištene za ovo istraživanje (Wetherby, 1995a) sredstva iz skupina gestovnih, vokalnih i verbalnih su bila navedena individualno i to podijeljena u **predjezična i jezična sredstva**, odnosno bez skupine koja uključuje kombinacije sredstava. Zbog toga se svaka kombinacija bilo kojih komunikacijskih sredstava zabilježila kao novo sredstvo kako bi se detaljnije utvrdio redoslijed učestalosti pojedinačnih sredstava i njihovih kombinacija. Nadalje, u video snimkama uočena su komunikacijska sredstva koja prethodno nisu bila navedena u Ljestvici te su ona ručno nadodana u istu te pridodana u odgovarajuću skupinu. Djetetovo započinjanje komunikacije za vrijeme prisutnosti ispitivačice, ako se javilo, nije se kodirala. Postupak je ponovljen tijekom analize svake naredne video snimke. Nakon označavanja ljestvica za svakog sudionika. Podatci su uneseni u Microsoft Excel te je izračunata suma frekvencija pojave svake komunikacijske funkcije i sredstva kako bi se utvrdilo koji je redoslijed učestalosti pojave komunikacijskih funkcija te redoslijed učestalosti upotrebe pojedinih komunikacijskih sredstava. Tijekom obrade podataka u MS Excelu podjela sredstava proširena je dodavanjem skupina kombinacije predjezičnih sredstava te kombinacije predjezičnih i jezičnih sredstava.

Tablica 1. Označavanje komunikacijskih funkcija i sredstava temeljem Ljestvice za označavanje komunikacijskih funkcija i sredstava

Komunikacijske funkcije		
Regulacija ponašanja	Traženje predmeta	TRP
	Traženje aktivnosti	TRA
	Protestiranje	PRO
Socijalna interakcija	Traženje socijalne rutine	TRSR
	Traženje dozvole	TRDO
	Pozdravljanje	POZ
	Dozivanje	DOZ
	Pravljenje važnim	PRAV
Združena pažnja	Komentiranje	KOM
	Traženje informacija	TRINF
Komunikacijska sredstva		
Predjezična sredstva	Fizička manipulacija	FIZM
	Davanje predmeta	DAP
	Gesta pokazivanja	GP
	Pokazivanje predmeta	POKP
	Izmjena pogleda	IZMP
	Približavanje/udaljavanje	PRI/UD
	Kimanje/trešnja glavom	KI/TRG
	Facijalna ekspresija	FACEKS
	Samoozljeđivanje	SAMOOZ
	Agresija	AGR
	Izljev bijesa	IZLJB
	Vokalizacija	VO
	Vokalizacija u obliku aproksimacije riječi	APRR
	Indeksička gesta	INDGE
	Reprezentacijska gesta	REPGE
	Pljeskanje	PLJES
	Imitacija radnje	IMIT
	Jezična sredstva	Neposredni eho
Odgođeni eho		ODGEHO
Kreativni jednočlani iskaz		KJIS
Kreativni višečlani iskaz		KVIŠIS

Koji je redoslijed učestalosti komunikacijskih funkcija za koje djeca urednog razvoja komuniciraju (iniciraju komunikaciju) u drugoj godini života? Za koje komunikacijske funkcije najčešće komuniciraju, a za koje najrjeđe?

U Tablici 2 prikazane su frekvencije komunikacijskih funkcija za svakog pojedinog ispitanika označenog kraticom te ukupan broj pojave svake od funkcija, poredanih od najučestalije do najmanje učestale.

Tablica 2. Frekvencije pojave komunikacijskih funkcija u djece u drugoj godini života

	KOM	TRA	TRP	TRSR	PRO	PRAV	TRINF	DOZ	TRDO	POZ
DT	6	2	1	1	0	0	0	0	0	0
Do	7	1	3	0	1	0	0	0	0	0
HT	26	2	1	0	0	2	0	0	0	0
IZ	18	6	2	0	0	0	0	0	0	0
J	12	4	5	3	2	3	4	0	0	0
La	8	0	0	0	0	2	0	0	0	0
Lau	16	10	1	3	0	3	0	1	0	0
Le	15	4	3	2	1	1	0	0	2	0
Lo	3	17	1	0	9	0	0	3	0	0
Lu	11	9	2	0	0	0	4	0	0	0
Ma	10	4	2	1	1	0	0	1	0	0
Mi	5	13	0	7	0	0	0	0	1	2
Ni	19	4	1	0	0	0	1	0	0	0
Vik	20	11	2	0	0	0	0	1	0	0
Vi	32	8	2	0	0	0	2	0	0	0
Total	208	95	26	17	14	11	11	6	3	2

Iz prikazanih rezultata, najučestalija funkcija za koju djeca urednog razvoja komuniciraju u drugoj godini života jest **komentiranje (KOM)**, odnosno usmjeravanje pažnje druge osobe na neki objekt ili događaj. Komentiranje (KOM) je ujedno i jedina komunikacijska funkcija za koju su komunicirali svi ispitanici. Nakon komentiranja, najučestalije funkcije su traženje aktivnosti (TRA) i predmeta (TRP), odnosno funkcije koje pripadaju regulaciji ponašanja.

Funkcije s najmanjom učestalosti pripadaju kategoriji socijalne interakcije, izuzev traženja socijalne rutine (TRSR) koja se pojavila s nešto većom učestalosti, no i taj je broj relativno malen naspram najučestalijoj funkciji. Ovi rezultati u skladu su s podacima iz literature koji govore o najvećoj učestalosti upravo navedenih skupina komunikacijskih funkcija. S progresijom djece u fazu dvočlanih iskaza, funkcije poput traženja socijalne rutine (TRSR) te pravljena važnim (PRAV) (najučestalije funkcije iz skupine socijalne interakcije) smanjuju se te ih zamjenjuju kasnije, složenije funkcije koje pripadaju skupini socijalne interakcije i združene pažnje (Wetherby i sur., 1998), a one uključuju upotrebu jezika za komentiranje, traženje informacija, diskurs te ostvarivanje humora kao i za vođenje razgovora koje s dobi postaje sve uspješnije (Božić i Capanec, 2020). Što se tiče visoke učestalosti funkcije komentiranja (KOM), Wetherby i sur. (1998) navode kako je istu moguće raščlaniti na, primjerice, komentiranje objekta i opisivanje određenog svojstva objekta, no da je takav sustav primjerenije koristiti kad djeca uđu u jezičnu fazu rane komunikacije zbog teškoća diferencijacije istih u predjezičnoj fazi. Nadalje, u Ljestvici za označavanje komunikacijskih sredstava i funkcija ne postoji diferencijacija između komentiranja (eng. *commenting*) i imenovanja (eng. *labeling*), što je također moguće objasniti ovim teškoćama diferencijacije zbog činjenice da se početkom druge godine (oko 12. mj.) javlja prva riječ, a već prema kraju iste dvočlani iskazi (oko 18. mj.), što također otežava diferencijaciju jer, primjerice, ako dijete izgovara riječ „medo“, teško je razlikovati je li ga samo imenovalo ili komentiralo jednom riječju, stoga su sve slične produkcije bile označene kao komentiranje jer je, prema opisu same funkcije komentiranja u Ljestvici, tom produkcijom dijete usmjerilo pažnju odraslog na određeni objekt ili događaj. Činjenica da se funkcija komentiranja (KOM) javila toliko često, čak dvostruko češće od sljedeće najučestalije funkcije, traženja aktivnosti (TRA) (Tablica 2), u skladu je i s podacima o urednom komunikacijskom obrascu djece, odnosno prevlasti deklarativnih nad imperativnim funkcijama.

Koji je redoslijed učestalosti komunikacijskih sredstava kojima djeca urednog razvoja komuniciraju (iniciraju komunikaciju) u drugoj godini života? Koja se sredstva upotrebljavaju najčešće, a koja najrjeđe?

Redoslijed učestalosti komunikacijskih sredstava prikazan je u Tablicama 3-6. Zbog pojave širokog raspona predjezičnih i jezičnih sredstava kao i njihovih kombinacija, radi lakše preglednosti, sredstva su unutar tablica podijeljena u četiri skupine:

- predjezična,
- jezična,
- kombinacija predjezičnih te
- kombinacija predjezičnih i jezičnih sredstava

U daljnjem dijelu teksta redoslijed učestalosti komunikacijskih sredstava tumačen je sveobuhvatno, neovisno o pripadnosti pojedinoj skupini sredstava.

Tablica 3. Redosljed učestalosti predjezičnih sredstava u djece u drugoj godini života

	VO	APRR	GP	DAP	FIZM	PRI	POKP	INDGE	REPGE	PLJES	IMIT	KI/TRG	IZMP	FACEKS	SAMOOZ	AGR	IZLJB
DT	1	0	1	2	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Do	0	0	1	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HT	5	4	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
IZ	4	0	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
J	1	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
La	0	1	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Lau	4	1	1	2	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
Le	2	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Lo	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Lu	6	6	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ma	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mi	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
Ni	1	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Vik	2	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Vi	11	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Total	37	22	10	7	4	2	1	1	1	1	1	1	0	0	0	0	0

Tablica 4. Redosljed učestalosti kombinacija predjezičnih sredstava u djece u drugoj godini života

	GP+ VO	FIZM+ VO	PRI+ VO	DAP+ VO	FIZM+ APRR	GP+ APRR	POKP+ VO	PRI+ APRR	GP+ PRI+ VO	VO+ REPG	FIZM+ POKP+ VO	FIZM+ VO+ APRR	FIZM+ VO+ FACEKS	PRI+ FIZM+ VO	FIZM+ KI+ VO	DAP+ APRR	GP+ VO+ APRR	VO+ KONGE	VO+ POKRT
DT	0	0	0	2	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Do	7	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HT	0	2	2	0	7	0	0	1	2	0	0	1	1	1	0	0	1	0	0
IZ	16	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
J	0	1	0	0	1	4	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
La	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Lau	9	3	0	7	0	0	1	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Le	5	4	2	0	0	3	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Lo	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Lu	1	3	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ma	2	4	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
Mi	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
Ni	0	2	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Vik	8	6	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Vi	10	8	7	4	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Total	63	39	17	15	12	7	3	3	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1

Tablica 5. Redoslijed učestalosti jezičnih sredstava u djece u drugoj godini života

	KJIS	KVIŠIS	ODGEHO	NEPEHO
DT	0	0	0	0
Do	0	0	0	0
HT	1	2	0	0
IZ	0	0	0	0
J	2	3	0	0
La	0	0	1	0
Lau	1	0	0	0
Le	0	0	0	0
Lo	19	4	0	0
Lu	0	3	0	0
Ma	2	0	0	0
Mi	11	0	0	0
Ni	0	3	0	0
Vik	2	2	0	0
Vi	0	1	0	0
Total	38	18	1	0

Tablica 6. Redosljed učestalosti kombinacija jezičnih i predjezičnih sredstava u djece u drugoj godini života

	KJIS+ FIZM	KVIŠIS+ FIZM	KJIS+ UD	KVIŠIS+ PRI	KI/TRG+ VO	KJIS+ GP	KVIŠIS+ GP	KVIŠIS+ DAP	KJIS+ DAP	ODGEHO+ FIZM	KJIS+ VO+ PRI+ FIZM	KJIS+ PRI+ FIZM	KJIS+ IZLJB	KVIŠIS+ VO	KVIŠIS+ POKP	FACEKS+ VO	KJIS+ KONG
DT	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Do	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HT	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
IZ	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
J	3	2	1	3	0	0	1	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0
La	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Lau	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Le	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Lo	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
Lu	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
Ma	2	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Mi	1	0	2	0	5	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	1
Ni	0	8	1	1	0	0	3	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0
Vik	4	1	0	1	0	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Vi	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Total	14	14	7	5	5	4	4	3	2	1	1	1	1	1	1	1	1

Rezultati ovog istraživanja pokazuju kako je najčešće sredstvo kojim djeca urednog razvoja komuniciraju u drugoj godini života upravo **gesta pokazivanja u kombinaciji s vokalizacijom (GP+VO)**, odnosno, prema Wetherby i sur. (1998), gestovno-vokalno sredstvo (Tablica 4). Nadalje, učestalija komunikacijska sredstva koja se javljaju u ovom periodu su i fizička manipulacija u kombinaciji s vokalizacijom (FIZM+VO) (Tablica 4), kreativni jednočlani iskaz (KJIS) (Tablica 5), vokalizacija (VO) (Tablica 3), aproksimacija riječi (APRR) (Tablica 3) te kreativni višečlani iskaz (KVIŠIS) (Tablica 5). Ovi podatci u skladu su s činjenicom da djeca u drugoj godini života, kad se još uvijek nalaze u predjezičnoj fazi rane komunikacije, kao dominantna sredstva koriste predjezična sredstva, odnosno njihovu kombinaciju, primjerice gestu pokazivanja i vokalizaciju (GP+VO), fizičku manipulaciju i vokalizaciju (FIZM+VO), davanje predmeta i vokalizaciju (DAP+VO) itd. (Tablica 4). Jezična sredstva počinju se javljati početkom druge godine života, a kroz istu i upotrebljavati sve učestalije, samostalno ili kombinirajući iste s predjezičnim sredstvima (Tablica 5 i 6), da bi preuzele ulogu dominantnog komunikacijskog sredstva nakon druge godine života prelaskom djeteta u jezični period rane komunikacije (Ljubešić i Capanec, 2012). Vokalizaciju (VO), koja ne mora nužno biti razumljiva roditeljima, djeca često nadopunjuju širokim rasponom predjezičnih komunikacijskih sredstava, najčešće upravo **gestom pokazivanja (GP)**, kako bi povećali jasnoću poruke, dodali informacije, odnosno u tu svrhu koriste sve što im je od sredstava u toj dobi raspoloživo. Vokalizacija (VO) ili vokalizacija u obliku aproksimacije riječi (APRR) pronađena je u svim kombinacijama predjezičnih sredstava kojima su djeca inicirala komunikaciju (Tablica 4), a kombiniranjem iste s drugim predjezičnim sredstvom ili čak i više njih, djeca su svoju poruku učinila razumljivijom primatelju poruke. Poznato je da se dječje vokalizacije tijekom druge godine života počinju razvijati u jednočlane te dvočlane iskaze, počevši s prvom riječju djeteta (Hoff, 2001). Također, značaj geste pokazivanja naglašava i činjenica što je upravo upotreba ovog sredstva prediktor kasnijih jezičnih vještina te je povezana s naprednijom verbalnom komunikacijom (Lüke, Ritterfeld, Grimminger, Rohlfing i Liszkowski, 2020). Prema Wetherby i sur. (1998), upravo se simultana upotreba gestovno-vokalnih sredstava značajno povećava do perioda dvočlanih iskaza, što je većina druge godine života, dok se s pojavom dvočlanih iskaza počinje povećavati upotreba samo jezičnih sredstava, a simultana upotreba gesta i vokalizacije se smanjuje. Iz navedenog se zaključuje kako je dominacija sredstva koje prethodi govornom jeziku te onog koje je za razvoj istog prediktivno u periodu prije nego li on postane dominantno komunikacijsko sredstvo očekivana.

Iz prikazanih podataka vidljiv je i širok raspon kombinacija različitih komunikacijskih sredstava, čak do 4 sredstva, za prijenos jedne poruke (Tablica 6). Neka se komunikacijska sredstva navedena u Ljestvici u ovom istraživanju uopće nisu pojavila, primjerice agresija (AGR), samoozljeđivanje (SAMOOZ), izljev bijesa (IZLJB) (javio se jednom, ali u kombinaciji s drugim komunikacijskim sredstvom) (Tablica 3 i 4), što je moguće objasniti činjenicom da djeca u ovom razdoblju imaju učinkovitija i naprednija komunikacijska sredstva za prijenos njihovih poruka, stoga navedena nisu upotrijebila, no to ne znači da ih u situaciji izvan promatrane ne koriste. Također, izmjena pogleda (IZMP) još je jedno sredstvo koje se nije pojavilo, odnosno nije moglo zabilježiti (Tablica 3). Zbog položaja kamere te čestog kretanja djeteta, okrenutosti u drugu stranu od kamere i sl., ovo se sredstvo nije moglo zabilježiti iako se ne isključuje mogućnost pojave istog u kombinaciji s drugim sredstvima. Isti se problem javio i kod označavanja facijalne ekspresije (FACEKS), koja je u kombinaciji s drugim sredstvima označena samo jednom (Tablica 4).

Za koju komunikacijsku funkciju i kojim sredstvom djeca urednog razvoja tijekom druge godine života najčešće komuniciraju (iniciraju komunikaciju), odnosno, koja je kombinacija sredstva i funkcije najčešća u ovom periodu?

Kako bi se odgovorilo na ovo istraživačko pitanje, analizirana su sva komunikacijska sredstva korištena za funkciju komentiranja i traženja aktivnosti, dvije funkcije za koju su ispitanici najčešće komunicirali (Tablica 7 i 8). U Tablici 7 prikazano je 10 najučestalijih sredstava kojima su djeca komunicirala kako bi tražila aktivnost, a u Tablici 8 10 najučestalijih sredstava kojima su komentirala.

Tablica 7. Najučestalija sredstva za funkciju traženja aktivnosti u djece u drugoj godini života

	KJIS	DAP+ VO	DAP	VO	APRR	FIZM+ VO	PRI+ VO	GP+ VO	KJIS+ FIZM	KVIŠIS+ DAP
DT	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0
Do	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HT	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
IZ	0	1	1	1	0	2	0	1	0	0
J	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
La	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Lau	0	6	2	1	0	0	0	0	0	0
Le	0	0	0	1	0	2	0	0	0	0
Lo	15	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Lu	0	1	0	3	3	0	0	1	0	0
Ma	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mi	9	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ni	0	0	1	0	1	0	0	0	0	1
Vik	0	0	1	0	0	2	2	0	4	1
Vi	0	4	0	0	1	0	1	2	0	0
Total	24	13	6	6	6	6	4	4	4	3

Iako je funkcija traženja aktivnosti prema rezultatima ovog istraživanja najčešće ostvarena kreativnim jednočlanim iskazima (KJIS), ono što je važno napomenuti je za ovu komunikacijsku funkciju ovo sredstvo koristilo svega dvoje djece, i to učestalo, što je moguće objasniti činjenicom da neka djeca ranije dostižu razvojne miljokaze, no postoji mogućnost i da se složenija sredstva, odnosno jezična sredstva, počinju javljati ranije za ostvarivanje određenih funkcija, dok se za ostvarivanje drugih počinju koristiti nešto kasnije, za što su potrebna daljnja istraživanja.

Tablica 8. Najučestalija sredstva za funkciju komentiranja u djece u drugoj godini života

	GP+ VO	VO	FIZM+ VO	APRR	KVIŠIS	GP	KVIŠIS+ FIZM	KJIS+ FIZM	FIZM+ APRR	PRI+ VO
DT	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0
Do	6	0	0	0	0	1	0	0	0	0
HT	0	3	1	4	2	0	1	0	7	1
IZ	13	3	0	0	0	2	0	0	0	0
J	0	0	1	1	1	0	0	2	0	0
La	4	0	0	1	0	2	0	0	0	0
Lau	7	3	0	0	0	1	0	1	0	0
Le	5	0	0	1	0	0	0	1	0	1
Lo	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0
Lu	1	2	3	2	2	0	0	0	0	0
Ma	2	0	4	1	0	0	0	3	0	0
Mi	1	0	0	0	0	1	0	1	0	0
Ni	0	1	2	1	3	0	7	0	1	0
Vik	8	2	4	0	2	1	1	0	0	0
Vi	8	9	7	0	1	0	0	0	0	5
Total	55	24	24	11	11	9	9	8	8	7

Dobiveni rezultati pokazuju kako je, očekivano, najčešća kombinacija komunikacijske funkcije i sredstva upravo kombinacija najčešće funkcije i sredstva, odnosno **komentiranje (KOM) putem kombinacije geste pokazivanja i vokalizacije (GP+VO)**. Primjer ove najučestalije kombinacije funkcije i sredstva prikazan je na Slici 5. Ostale učestale kombinacije uključuju prethodno navedeno traženje aktivnosti (TRA) putem kreativnog jednočlanog iskaza (KJIS) te komentiranje (KOM) putem vokalizacije (VO) i kombinacije vokalizacije i fizičke manipulacije (FIZM+VO).

Slika 5. Primjer komentiranja kombinacijom geste pokazivanja i vokalizacije u djeteta u drugoj godini života preuzet iz analiziranih video zapisa

U konačnici, rezultati ovog istraživanja pokazuju kako djeca urednog razvoja u drugoj godini života komuniciraju za širok raspon funkcija koristeći različita predjezična i jezična sredstva te njihove kombinacije. U ovom razdoblju okolina je usmjerena na pojavu prvih riječi i dosezanje daljnjih jezično-govornih miljokaza (Cummings, 2001) da ni ne obraća pažnju na širok raspon predjezičnih sredstva kojima djeca komuniciraju i koja su preduvjeti za razvoj jezičnih sredstava. Odsustvo istih primjećuju tek kada se za dijete postavi sumnja na odstupanja u komunikacijskom razvoju. Primjerice, ljestvica M-CHAT (eng. *Modified Checklist for Autism in Toddlers*) i upitnik SCQ (eng. *Social Communication Questionnaire*), koji su se pokazali kao učinkoviti *screening* testovi za poremećaj iz spektra autizma (prijašnji naziv: pervazivni razvojni poremećaj) (Snow i Lecavalier, 2008), u svojim česticama uključuju korištenje geste pokazivanja, pokazivanja predmeta, izmjene pogleda, facijalne ekspresije, imitacije radnje, kimanja/trešnju glavom itd., čime se ponovo naglašava važnost ovih sredstava u okviru urednog razvoja.

Sve navedeno dovodi do zaključka da je proučavanje ranog komunikacijskog razvoja djece urednog razvoja važno zbog dobivanja novih spoznaja i potvrđivanja postojećih, ali i ranog uočavanja odstupanja od urednog komunikacijskog obrasca. Poznato je kako djeca urednog komunikacijskog obrasca, što su i rezultati ovog istraživanja potvrdili, prvenstveno koriste

komunikaciju kako bi dijelila iskustva, uživanje, dok je djeca s poremećajem iz spektra autizma dominantno koriste kako bi tražila predmete ili upravljala ponašanjem druge osobe (Calloway, Smith Myles i Earles, 1999). Calloway, Smith Myles i Earles (1999) navode da djeca urednog razvoja usvajaju vještinu korištenja gesta i vokalizacija za brojne funkcije simultano, dok djeca s poremećajem iz spektra autizma usvajaju komunikacijske funkcije jednu po jednu. Navedeni autori proveli su istraživanje u kojem su promatrali razvoj komunikacijskih funkcija i sredstava kod djece s poremećajem iz spektra autizma dobi od 5-14 godina kroz period od godinu dana korištenjem iste Ljestvice, no verzije iz 1993. godine sastavljene od strane Prizanta, Wetherby i Roberts (1993). Rezultati su pokazali da i u tom periodu djeca s ovim poremećajem i dalje dominantno koriste komunikaciju kako bi regulirala ponašanje druge osobe, no usvajaju sve naprednije komunikacijske vještine (funkcije i sredstva). Također, određena sredstva poput agresije (AGR), izljeva bijesa (IZLJB), neposrednog eha (NEPEHO), javljala su se kod djece s poremećajem iz spektra autizma često te se nisu statistički značajno smanjila ni nakon godinu dana. Navedena sredstva nisu se javila ni jednom (izljev bijesa jednom) kod promatranog uzorka u ovom istraživanju (Slika 3, Slika 5). Uspoređujući ispitanike ovog istraživanja i istraživanja Calloway, Smith Myles i Earles (1999) prema kronološkoj dobi, zaključuje se da djeca s poremećajem iz spektra autizma duže vrijeme koriste primitivnija sredstva te dominantno komuniciraju za manje napredne funkcije. Osim u djece s poremećajem iz spektra autizma, različitost u usvajanju komunikacijskih funkcija javlja se i kod djece s oštećenjem sluha koja naprednije funkcije, koje ne uključuju kontroliranje tuđeg ponašanja (deklarativne funkcije) koriste rjeđe od očekivanog za svoju kronološku dob (Grant Nicholas, 2000). No, autorica zaključuje da je dosezanje ovih miljokaza povezano s usvajanjem tradicionalnih jezičnih miljokaza. Razlika u dominaciji komunikacijskih sredstava pronađena je i između djece s teškoćama učenja te razvojnim jezičnim poremećajem. Gestu pokazivanja, koja se kod ove djece javlja kasnije od vršnjaka urednog razvoja, produciraju više od njih krajem druge godine života, no u slučaju ove populacije radi se o razvojnom kašnjenju, a ne o različitom obrascu (Lüke i sur., 2020).

Navedene studije posebnih populacija ponovo naglašavaju isprepletenost u urednom komunikacijsko-jezično-govornom razvoju te različite načine na koje se, uvidom u komunikacijske funkcije i sredstva, rano mogu uočiti odstupanja. Iako dosadašnje spoznaje o urednom komunikacijskom razvoju omogućavaju rano uočavanje odstupanja, njih je važno nastaviti širiti daljnjim istraživanjima.

Kao i mnoga istraživanjima ove tematike, ovo istraživanje provedeno je putem promatranja interakcije roditelj-dijete što omogućuje dobivanje uzorka koji reprezentira djetetovu svakodnevnu komunikaciju. Prema tome, djeca koja čine uzorak u ovom istraživanju iniciraju komunikaciju za brojne funkcije različitim predjezičnim i jezičnim sredstvima te njihovim kombinacijama, no najčešće komentiraju gestom pokazivanja u kombinaciji s vokalizacijom. Kako je u ovom istraživanju promatrano samo iniciranje komunikacije od strane djeteta, za **bolji uvid u odgovaranje, kao i odnos iniciranja i odgovaranja potrebna su daljnja istraživanja.**

4.1. Ograničenja istraživanja

No, nužno je navesti i ograničenja ovog istraživanja. U ovom istraživanju promatrana je interakcija roditelj-dijete tijekom slobodne igre djeteta. Promatrano je svega petnaestero djece, a video snimke su bile prosječnog trajanja od 21 minute i to u prostoru logopedskog kabineta sa točno određenim setom igračaka pripremljenim od strane autorice snimke. Iako promatračica nije bila u istoj prostoriji kao i ispitanici nakon davanja uputa roditelju, okruženje različito od kućnog moglo je utjecati na to koliko će i zašto dijete inicirati komunikaciju. Da se snimanje provelo u djetetovom kućnom okruženju ili da se u prostoriji nalazila i neka djetetova igračka, možda bi inicijacije od strane djeteta bilo mnogo više.

Također, responzivnost roditelja također igra ulogu u tome koliko će dijete inicirati komunikaciju. Ukoliko roditelj stalno inicira komunikaciju, dijete nema priliku za učiniti isto. Primjerice, aktivnost čitanja slikovnice većinom se odvijala na način da je roditelj inicirao komunikaciju, postavljajući djetetu pitanja u obliku „Što je to?“, „Gdje je...?“ na koja je dijete odgovorilo, ili je uvažilo određenu izjavu roditelja, primjerice imenovanje ili opis ilustracije u slikovnici. Responzivnost roditelja na djetetove iskaze dovodi do usložavanja komunikacije i napredovanja dječjeg jezika (Edmunds, Kover i Stone, 2019), stoga je važno obratiti pažnju na omjer iniciranja i odgovaranja od strane roditelja, kao i djeteta.

Nadalje, snimke su bile kodirane samo od strane autorice ovog diplomskog rada. Kako bi se utvrdila pouzdanost rezultata, preporuča se kodiranje od strane drugog stručnjaka/studenta te utvrđivanje *inter-rater* pouzdanosti zbog toga što isto ponašanje može biti različito intepretirano od strane različitih promatrača (Barrett, 1981), pogotovo u slučaju kada funkcija nije u potpunosti jasna zbog načina na koji je poruka prenesena. Kvaliteta i položaj kamere

također su imali svoj utjecaj. Primjerice, neka se komunikacijska sredstva nisu mogla zabilježiti zbog fiksnog položaja kamere, odnosno kretnje djeteta po prostoru i okrenutost od kamere (kao što je izmjena pogleda), a u određenim slučajevima, kad bi i roditelj i dijete u potpunosti izišli iz kadra, moguće je da se inicijacija komunikacije od strane djeteta javila, primjerice gestom, no nije mogla biti zabilježena.

5. Zaključak

Komunikacija, odnosno razmjena poruka, od iznimne je važnosti za sva područja ljudskog života i djelovanja, što opravdava istraživački interes za istu. Uvidom u ontogenetski aspekt, neosporiva je činjenica da se ljudska komunikacija razvija od samog rođenja te djeca u vrlo kratkom periodu počinju svjesno i namjerno komunicirati za širok raspon funkcija još širim rasponom sredstava i kombinacija istih. U najranijoj dobi djeca najviše vremena provode s roditeljima, odnosno najbližom obitelji, koji svojim ophođenjem potiču njihov cjelokupni komunikacijsko-jezično-govorni razvoj. Roditeljevo obraćanje djeci te reakcije na njihovo ponašanje, nesvjesno, ali u potpunosti prilagođeno njihovoj razvojnoj razini, omogućavaju usvajanje komunikacijskih funkcija, kao i sredstava. U drugoj godini života djeca najčešće komuniciraju **kako bi komentirala** objekte i događaje oko sebe, a to najčešće čine **kombinacijom geste pokazivanja i vokalizacije**. Najčešće komunikacijske funkcije u ovom razdoblju pripadaju skupinama združene pažnje i regulacije ponašanja, dok podaci iz literature govore o snažnijem napredovanju funkcija iz skupine socijalne interakcije nakon druge godine života. Također, jezična sredstva u ovom se razdoblju javljaju sve češće te druge godine preuzimaju ulogu dominantnog komunikacijskog sredstva, prelaskom djece u jezično razdoblje rane komunikacije. Poznavanje urednog komunikacijskog razvoja, odnosno raznovrsnosti i razvojnog slijeda komunikacijskih funkcija i sredstava, izrazito je važno posebno za rad logopeda u ranoj intervenciji kako bi se čim ranije uočila odstupanja i pravovremeno se dijete uputilo na dijagnostiku te, ukoliko se odstupanje potvrdi, i odgovarajuće oblike podrške. Iako opažanje ponašanja ima svoje nedostatke te je izrazito zahtjevna istraživačka metoda, što zbog potrebnog pozadinskog znanja, što zbog potrebe istovremenog opažanja ponašanja i kodiranja u prethodno pripremljen sustav te vremenskog opterećenja, omogućuje dobivanje brojnih novih spoznaja te formiranje novih istraživačkih pitanja kojima će se spoznaje o ljudskoj komunikaciji, njenom razvoju i složenosti nastaviti širiti.

Literatura

1. Barrett, M.D. (1981). The communicative functions of early child language. *Linguistics*, 19, 273-305.
2. Bohaček, A., Ivšac Pavliša, J., Ljubešić, M. (2018). Intervencija utemeljena na rutinama u ranoj intervenciji kroz grupni rad s obiteljima. *Logopedija*, 8 (1), 6-12.
3. Božić, N. (2019). *Razvoj komunikacijskih funkcija u djece dobi 18-47 mjeseci*. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za logopediju edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta.
4. Božić, N., Capanec, M. (2020). Razvoj komunikacijskih funkcija u djece dobi 1.5-4.godine. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 56 (1), 33-43.
5. Calloway, C.J., Smith Myles, B., Earles, T.L. (1999). The Development of Communicative Functions and Means in Students with Autism. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, 4 (3), 140-149.
6. Camaioni, L. (1996). The Emergence of Intentional Communication in Ontogeny, Phylogeny and Pathology. *European Psychologist*, 2 (3), 216-225.
7. Capone, N.C., McGregor, K.K. (2004). Gesture Development: A Review for Clinical and Research Practices. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 47, 173–186.
8. Carpenter, M., Nagell, K., Tomasello, M., Butterworth, G., Moore, C. (1998). Social Cognition, Joint Attention, and Communicative Competence from 9 to 15 Months of Age. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 63 (4), 1-176.
9. Charman, T., Baron-Cohen, S., Swettenham, J., Baird, G., Cox, A., Drew, A. (2000). Testing joint attention, imitation, and play as infancy precursors to language and theory of mind. *Cognitive Development*, 15, 481-498.
10. Cummings, S. (2001). *First words: An investigation of the nature of children's first word productions*. Montana: The University of Montana.
11. Dewart, H., Summers, S. (1995). *Pragmatics Profile of Everyday Communication Skills in Children*. London: GI Assessment.
12. Edmonds, S.R., Kover, S.T., Stone, W.L. (2019). The Relation between Parent Verbal Responsiveness and Child Communication in Young Children with or at Risk for Autism Spectrum Disorder: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Autism Research*, 12, 715–731.

13. Furr, R.M., Funder, D.C. (2007). Behavioral Observation. U R.W. Robins, R.C. Fraley, R.F. Krueger (Ur.), *Handbook of Research Methods in Personality Psychology* (str. 273-291). New York: The Guilford Press.
14. Gono, J.N.S. (2020). Management of Children Relationship That Grow and Develop in Extended Families. *Jurnal Ilmu Komunikasi*, 3 (1), 25-37.
15. Grant Nicholas, J. (2000). Age Differences in the Use of Informative/Heuristic Communicative Functions in Young Children With and Without Hearing Loss Who Are Learning Spoken Language. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 43, 380–394.
16. Haidet, K.K., Tate, J., Divirgilio-Thomas, D., Kolanowski, A., Happ, M.B. (2009). Methods to Improve Reliability of Video-Recorded Behavioral Data. *Research in Nursing & Health*, 32, 465–474.
17. Halliday, M. A. K. (1975). Learning how to mean: explorations in the development of language. U E. Lenneberg (Ur.), *Foundations of Language Development: a multidisciplinary approach* (str. 239-265). New York: Academic Press.
18. Hoff, E. (2001). *Language Development*. Singapore: Wadsworth.
19. Hržica, G., Ordulj, A. (2013). Dvočlane glagolske konstrukcije u usvajanju hrvatskoga jezika. *Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 39 (2), 433–456.
20. Ivšac, J. (2003). Rani komunikacijski i jezični razvoj – novije spoznaje. U M. Ljubešić (Ur.), *Biti roditelj. Model dijagnostičko-savjetodavnog praćenja ranog dječjeg razvoja i podrške obitelji* (str. 85-104). Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
21. Lüke, C., Ritterfeld, U., Grimminger, A., Rohlfing, K.J., Liskowski, U. (2020). Integrated Communication System: Gesture and Language Acquisition in Typically Developing Children and Children With LD and DLD. *Frontiers in Psychology*, 11, 1-13.
22. Ljubešić, M. (2001). Rana komunikacija i njezina uloga u učenju i razvoju djeteta. *Dijete i društvo*, 3 (3), 261-278.
23. Ljubešić, M., Capanec, M. (2012). Rana komunikacija: u čemu je tajna? *Logopedija*, 3 (1), 35-45.
24. MacDonald, J.D., Carroll, J.Y. (1992). A Social Partnership Model for Assessing Early Communication Development: An Intervention Model for Preconversational Children. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 23, 113-124.

25. McLeod, S. (2013). *What is Reliability?* Preuzeto s: <https://www.simplypsychology.org/reliability.html>.
26. McLeod, S. (2013). *What is Validity?* Preuzeto s: <https://www.simplypsychology.org/validity.html>.
27. Morreale, S.P., Osborn, M.M., Pearson, J.C. (2000). Why Communication is Important: A Rationale for the Centrality of the Study of Communication. *Journal of the Association for Communication Administration*, 29, 1-25.
28. Njoku, I.A. (2000). The Role of Communication in Conflict Resolution. *An Interdisciplinary Journal of Communication Studies*, 5 (1), 133-141.
29. Rowland, C., Schweigert, P. (2004). *First things first: Early communication for the pre-symbolic child with sever disabilities*. Portland, OR: Oregon Health & Science University.
30. Runcan, P.L., Corneliu, C., Ielics, B., Popa, D. (2012). The role of communication in the parent-child interaction. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 46, 904-908.
31. Singh, S.J., Iacono, T., Gray, K.M. (2014). Interactions of pre-symbolic children with developmental disabilities with their mothers and siblings. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 50 (2), 202-214.
32. Snow, A.V., Lecavalier, L. (2008). Sensitivity and specificity of the Modified Checklist for Autism in Toddlers and the Social Communication Questionnaire in preschoolers suspected of having pervasive developmental disorders. *Autism*, 12 (6), 627-44.
33. Šakić, M., Kortla Topić, M., Ljubešić, M. (2012). Pristupi procjeni teorije uma u dojenačkoj i predškolskoj dobi. *Psihologijske teme*, 21 (2), 359-381.
34. Turnock, C., Gibson, V. (2001). Validity in action research: a discussion on theoretical and practice issues encountered whilst using observation to collect data. *Journal of Advanced Nursing*, 36 (3), 471-477.
35. Van Overwalle, F. (2009). Social Cognition and the Brain: A Meta-Analysis. *Human Brain Mapping*, 30, 829–858.
36. Wetherby, A.M. (1995a). *Checklist of Communicative Functions and Means*. Preuzeto s: <https://connectability.ca/Garage/wp-content/uploads/files/communicativeFunctionsChecklist.pdf>.
37. Wetherby, A.M. (1995b). *How to use the "Checklist of Communicative Functions and Means"*. Preuzeto s: <https://connectability.ca/2011/10/19/how-to-use-the-%E2%80%9Cchecklist-of-communicative-functions-and-means%E2%80%9D/>.

38. Wetherby, A.M., Cain, D.H., Yonclas, D.G., Walker, V.G. (1988). Analysis of intentional communication of normal children from the prelinguistic to the multiword stage. *Journal of Speech and Hearing Research*, 31, 240-252.
39. Wörmann, V., Holodynski, M., Kärtner, J., Keller, H. (2012). A cross-cultural comparison of the development of the social smile: A longitudinal study of maternal and infant imitation in 6- and 12-week-old infants. *Infant Behavior and Development*, 35, 335-347.

Popis tablica

Tablica 1. Označavanje komunikacijskih funkcija i sredstava temeljem Ljestvice za označavanje komunikacijskih funkcija i sredstava.....	22
Tablica 2. Frekvencije pojave komunikacijskih funkcija u djece u drugoj godini života.....	23
Tablica 3. Redoslijed učestalosti predjezičnih sredstava u djece u drugoj godini života	26
Tablica 4. Redoslijed učestalosti kombinacija predjezičnih sredstava u djece u drugoj godini života ..	27
Tablica 5. Redoslijed učestalosti jezičnih sredstava u djece u drugoj godini života	28
Tablica 6. Redoslijed učestalosti kombinacija jezičnih i predjezičnih sredstava u djece u drugoj godini života.....	29
Tablica 7. Najučestalija sredstva za funkciju traženja aktivnosti u djece u drugoj godini života	32
Tablica 8. Najučestalija sredstva za funkciju komentiranja u djece u drugoj godini života	33

Popis slika

Slika 1. Razvoj komunikacijskih funkcija i sredstava (Ljubešić i Cepanec, 2012).	8
Slika 2. Ljestvica za označavanje komunikacijskih funkcija i sredstava (Wetherby, 1995a).....	18
Slika 3. Prevedena Ljestvica za označavanje komunikacijskih funkcija i sredstava	18
Slika 4. Označena Ljestvica za označavanje komunikacijskih funkcija i sredstava	21
Slika 5. Primjer komentiranja kombinacijom geste pokazivanja i vokalizacije u djeteta u drugoj godini života preuzet iz analiziranih video zapisa	34